

HIKOKWALAHO KA YINI SWI RI NI NKOKA KU VA VAMANANA VA FANELE KU NGHENELELA EKA KU ENDLIWA KA MILAWU?

Vamanana va vumba ku tlula hafu ya nhlayo ya vanhu va Afrika Dzonga naswona, hikokwalaho, marito ya vamanana ya fanele ku katsiwa loko swiboho swi tekiwa na loko milawu yi endlwiwa.

Ku katsiwa ka vamanana eka ku tekiwa ka swiboho i mfanelo ya ximunhu ya masungulo. Vamanana va fanele ku nghenelela eka ku endla swiboho hikuva ku humelerisiwa ka milawu na tipholisi ta mfumo swi ni nhlohlolotele eka vutomi bya vona bya masiku hinkwawo. Xa nkoka swinene, ndzavisiso wu kombile leswaku loko vamanana va nghenelela eka ku tekiwa ka swiboho swi vanga nkongomo lowu tlakukeke na mphakelo wa switirhisiwa leswi antswisaka risima ra vutomi bya vanhu hinkwawo. Ku tlakuka eka nghenelelo wa vamanana eka ku endlwiwa ka milawu ku nga vanga hi ku tlakuka eka ku antswa ka mfikelelo wa vukorhokeri bya masungulo byo tanihi tindlu, dyondzo na nhlayiseko.

XANA VAVASATI VA NGA TIKATSA NJHANI EKA ENDLIWA KA MILAWU?

Vumbiwa bya Afrika Dzonga byi vula leswaku vaaki va fanele ku fikelela no tikatsa ePalamende na tiphurosese ta yona. Ku ni tindlela to tala hilaha leswi swi nga endlwiwaka hakona.

Vamanana va nga nghenelela eka ku endlwiwa ka milawu hi ku vhotela vandla ra tipolitiki leri va ehleketaka leswaku ri yimela hi ku hetiseka mavonelo ya vona na swivilelo ePalamende. Va nga tlhela va tikatsa eka ku kondletela na ku tirhela vandla leri hlawuriweke na ku va va hlawuriwa eka minhlangano ya rona. Vamanana va tlakukile ku va eka swiyimo swa le henhla hi ndlela leyi.

Vaaki va ni mfanelo yo ngenela tinhlengeletano ta tikomiti na ku nghenelela eka Tinhlengeletano to Twa Mavonelo ya Vaaki. Loko mhaka yi yi ri ya ku navela lokukulu ka vaaki, Komiti eka Huvo ya Rixaka kumbe Huvo ya Rixaka ya Swifundzhankulu yi nga ha boha ku khoma tinhlengeletano to twa mavonelo ya vaaki kumbe va vitana swikombelo. Vaaki va nga tivisa Komiti ya NA kumbe NCOP ya Vuangameri hi mavonelo ya vona kumbe hi mhaka leyi ku nga ku njhekanjhekisaniwaka hi yona. Swirho swa vaaki swi nga ha tihlanganisa ni Xirho xa Palamende ku boxa mavonelo hi nawu wo karhi.

XANA I YINI SWIPIMELO SWA VUMBIWA LESWI HUMELERISAKA KU NGHENELELA KA VAMANANA?

Vumbiwa bya Afrika Dzonga bya nyika rimba leri humelerisaka ndzingano wa rimbewu, naswona hikokwalaho ka ku nghenelela ka vamanana eka ku endlwiwa ka milawu. Vumbiwa byi ni swipimelo swo hlaya leswi humelerisaka ndzingano wa rimbewu. Tsalwa ra Timfanelo ri tiyisisa ku khomiwa ku ringana ka Maafrika Dzonga hinkwawo. Ri tshimbisa xihlawuhlawu xo biha hi ku va hi muvala na rimbewu. Tsalwa ra Timfanelo ri tshikelela leswaku magoza ya fanele ku tekiwa ku humelerisa mfikelelo wa ndzingano eka marhavi hinkwawo ya rixaka.

Vumbiwa ri endla xipimelo xa minhlangano leyi seketelaka xidemokirasi, ku katsa ni ku nghenelela ka vamanana. Leswi swi katsa, eka swin'wana, Khomixini ya swa Ndzingano wa Rimbewu na Khomixini ya Timfanelo ta Ximunhu ya Afrika Dzonga.

Ku engetela swipimelo leswi boxiweke eka Vumbiwa, Afrika Dzonga ri nyiketela eka ndzingano wa rimbewu hikwalaho ka mpfumelelano wa rona ni mintwanano ya matiko ya misava yo tanihi Ntwanano

wa swa ku Herisiwa ka Xihlawuhlawu ehenhla ka Vamanana (CEDAWU) na Tsalwa ra Magoza ya Nhlangano, leri simekiweke hi Khomferense ya Beijing va Vamanana. Afrika Dzonga i xiphemu xa minongonoko yo hlaya ya Afrika na nhluvukiso wa vamanana, xik. milawu ya Matiko ya Nhluvukiso wa le Dzongeni wa Afrika (SADC) hi rimbewu na nhluvuko.

XANA I YINI MINHLANGANONKULU YA VAMANANA LEYI VA NGHENELELAKA EKA YONA EKA KU ENDLIWA KA MILAWU?

Ndlela yo sungula na nkoka swinene vamanana va nga tikatsaka ePalamende i nkarhi wa nhlawulo. Leswi vanhu va vhotisaka xiswona eka nhlawulo swi nyika xivumbeko xa havumbirhi bya Huvo ya Rixaka na Huvo ya Rixaka ya Swifundzhankulu. Nhlawulo wa rixaka wu nyika vanhu hinkwawo lava nga ni malembe ya le henhla ka 18 hi vukhale mfanelo yo vhotela vandla ra ku lava ka vona. Vamanana va vumba nhlayo leyikulu ya vavhoti naswona va nga tirhisa mfanelo ya vona yo vhoti hi xikongomelo xo hlohlolotele hilaha Palamende yi vumbekaka hakona, na hilaha nhlango lowu wu rhangisaka nhluvuko wa vamanana.

Palamende ya vumune yi simekile tikomiti leti landzelaka leti tirhanaka hi ku kongoma ni timhaka leti fambelanaka na vamanana:

- Komiti ya NA ya Vuangameri bya Timhaka ta Vamanana, Vantshwa, Vana na Vanhu lava nga ni Vutsoniwa
- Komiti ya NCOP ya Vuangameri bya Timhaka ta Vamanana, Vantshwa, Vana na Vanhu lava nga ni Vutsoniwa

Ndzawulo yintshwa ya Timhaka ta Vamanana, Vantshwa, Vana na Vanhu lava nga ni Vutsoniwa yi tlhela yi tumbuluxeriwa ku tiyisisa migingiriko ya mfumo eku hluvukiseni na ku sirhelela vanhu lava nga enxungetweni erixakeni ra hina.

XANA I YINI MINTLHONTLHO LEYI LANGUTANEKE NA VAMANANA EKA KU ENDLIWA KA MILAWU?

Handle ka ku va vamanana va vumba vuningi bya vanhu va Afrika Dzonga, vamanana va ha ri vantsongo loko swi ta eka ku tekiwa ka swiboho. Ku ni mintlhontlho yo tala leyi sivelaka vamanana ku teka xiave hi ku hetiseka na hi ndlela leyi vonakaka, naswona lexikulu ngopfu i vusweti. Vusweti i nyimpi leyikulu leyi nga langutana na vamanana vo tala va Maafrika Dzonga, ngopfungopfu vama na va le tindhawini ta le makaya.

Mfikelelo eka vukorhokeri bya masungulo byo tanihi dyondzo, mati na nhlayiseko byi hlohloteriwa hi timhaka ta rimbewu leri nga ringananiki, muvala na tllasi. Hi xikongomelo xo va vamanana va nghenelela hi ku hetiseka eka ku endlwiwa ka milawu, mfikelelo wa vamanana eka vukorhokeri bya masungulo wu fanele ku antswisiwa. Vamanana lava sweleke va ni mfikelelo lowu nga enelangiki eka minhlangano leyi endlaka milawu.

Vuningi bya vamanana va pfumala havaxelo wa swa ikhonomi. Vamanana hi ntolovelo i ntlawa lowu sweleke eAfrika Dzonga naswona wu tele ku thoriwa eka mintirho ya nkarhinyana kumbe wu nga ri ni mintirho. Ku ya emahlweni, HIV/AIDS yi hlasela nhlayo leyikulu swinene ya vamanana, ngopfungopfu vamanana lava ha riki vantshwa emalembe ni va vuburi. Madzolonge ehenhla ka vamanana ya tama ya ha ri wun'we wa mintlhontlho leyikulu swinene leyi langutaneke ni Afrika Dzonga. Xidemokirasi xa hina lexi nga eku kuleni xi antswisile mfikelelo wa vamanana wa matimba ya xipolitiki na ku tekiwa ka swiboho. Afrika Dzonga ri amukerile nawu ku va ri langutisisa hakunene eka ndzingano wa rimbewu. Ntlhontlho i ku endla timfanelo ti fikeleleka eka vamanana hinkwawo.

XANA VAMANANA VA YIMERIWILE KAHLE NJHANI SWESWI EPALAMENDE?

Vuyimeri bya vamanana eka Huvo ya rixaka byi tlakukile ku fika eka 45%. Afrika Dzonga ri le ka xiyimo xa vunharhu emisaveni mayelana ni vuyimeri bya vamanana ePalamende.

XANA I XIAVE MUNI VATATANA VA NGA XI ENDLAKA?

Vatatana va ni xiave lexikulu ku xi endla ku fikelela ndzingano wa rimbewu erixakeni ra Mafrika Dzonga. Vunyingi na vunyingi bya vatatana va tibohla ku nyefula madzolong a ehenhla ka vamanana na vana. Vatatana va fanele ku hlohlotella vatanana van'wana ku cinca maehleketelelo, na ku xixima vamanana. Vatatana na vamanana va ni ntirho wo ringana na nkoka ku wu endla eku cinceni ka timhaka ta rimbewu erixakeni. A ku na rixaka leri nga ntshunxekaka hi ntiyiso ku fikela loko vamanana na vatatana va ntshunxekile no ringana, naswona ku ta fika sweswi, vavanuna na vamanana va byarha vutihlamuleri byo ringana.

Ku Hlaya ku Ya Emahlweni:

¹ *Molokomme, Representation of Women and Men in Politics and Decision-making Positions in SADC, 2001*

VUXOKOXOKO BYA NKOKA BYA VUTIHLANGANISI:

*Portfolio Committee on Women, Youth, Children and Persons with Disabilities
Tel: (021) 403 3840*

*Select Committee on Women, Children and Persons with Disabilities
Tel: (021) 403 3768*

*Ministry for Women, Children and Persons with Disabilities
Tel: (012) 300 5575 / 5516 / (021) 464 2203*

Produced by the Public Education Office • Parliamentary Communication Services
INSPIRED BY PEOPLE

www.parliament.gov.za

P.O. Box 15, Cape Town, 8000

Telephone: (021) 403 3341 • Facsimile: (021) 403 3303

Xitsariwa lexi xa kumeka hi tindzimi hinkwato ta ximfumo ta Afrika Dzonga

PARLIAMENT
OF THE REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

